

Таким чином, усі політичні кризи можна класифікувати відповідно до їх просторового і часового вимірів. За поширеністю у просторі можна виокремити локальну, національну, міжнародну та глобальну політичні кризи. За тривалістю в часі доцільно виділити короткотривалі, середньотермінові, довготермінові та наддовготермінові кризи. Слід наголосити, що тривалість політичної кризи не корелюється з її поширенням у просторі: деякі міжнародні кризи тривають кілька днів або місяців, в той час як в окремій державі кризові явища можуть безперервно спостерігатися протягом десятиліть.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що будь-яка класифікація кризових явищ у політиці не є вичерпною, а отже, дослідник має спиратися на різні підходи до класифікації криз. Такий підхід забезпечить ґрунтовне і всебічне вивчення кризових процесів у політичних системах.

Бібліографічні посилання

1. **Белов Г. А.** Факторы кризиса и эволюции государства [Текст] / Г. А. Белов // Вестник Московского университета. – Сер. 12: Политические науки. – 2003. – № 6. – С. 5–24.
2. Криза політична [Текст] // Політологічний енциклопедичний словник [Текст] / За ред. Ю. С. Шемчушенка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – К.: Генеза, 2004. – С. 298.
3. **Мацієвський Ю.** Деякі аспекти вивчення феномену кризи у політичних дослідженнях [Текст] / Ю. Мацієвський // Політичний менеджмент. – 2008. – № 6 (33). – С. 16–29.
4. **Панов А.** Сингулярная точка истории [Текст] / А. Панов // Общественные науки и современность. – 2005. – № 1. – С. 122–137.
5. **Ставченко С.В.** Політична легітимність в умовах стабільних та кризових станів політичної системи [Текст] / С. В. Ставченко // Гілея: науковий вісник. – 2011. – Вип. 51 (№9). – С. 534–538.
6. **Сурмин Ю. П.** Проблемы кризиса и антикризисных технологий [Текст] / Ю. П. Сурмин // Грані. – 2000. – № 2(10). – С. 94–103.
7. **Ткачук В.** Політичне прогнозування в умовах модернізації політичної системи України [Текст] / В. Ткачук // Вісник Львівського університету. Сер. «Міжнародні відносини». – 2001. – Вип. 5. – С. 44–47.

Надійшла до редколегії 24.01.2012 р.

УДК 323.234

А. К. Клячин

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДЕМОКРАТИЧНІ ЦІННОСТІ ТА ЗАСОБИ ПОЛІТИЧНОЇ МАНІПУЛЯЦІЇ

Розглядаються проблеми співвідношення демократії як політичного устрою та цінностей, пов'язаних з демократичним управлінням, проводиться аналіз маркетингових засобів політичної комунікації та їх впливу на формування стійких демократичних цінностей, доводиться, що політичні засоби зв'язків з громадськістю засновані на маркетинговій парадигмі, негативно впливають на засвоєння демократичних цінностей та їх формування у трансформаційних суспільствах.

Ключові слова: демократія, цінності, суспільна свідомість, зв'язки з громадськістю, політична комунікація.

Рассматриваются проблемы соотношения демократии как политического устройства и ценностей, связанных с демократическим управлением, проводится анализ маркетинговых средств политической коммуникации и их влияния на формирование стойких демократических ценностей, обосновывается, что политические средства связей с обще-

ственностью основанные на маркетинговой парадигме, отрицательно влияют на усвоение демократических ценностей и их формирование в трансформационных обществах.

Ключевые слова: демократия, ценности, общественное сознание, связи с общественностью, политическая коммуникация.

In the article the problems of correlation of democracy are examined as a political device and values, related to the democratic management, the analysis of marketings facilities of political communication and their influence is conducted on forming of proof democratic values, is, that political facilities of public relations are based on a marketing paradigm, subzero influence on mastering of democratic values and them forming is in transformation societies.

Keywords: democracy, values, public consciousness, public relations, political communication.

Постановка проблеми. В сучасному політологічному дискурсі проблеми політичної комунікації посідають одне з найбільш провідних місць, оскільки технологізація суспільства, його інформатизація відбиваються на політичній сфері. Основи структурно-функціонального аналізу політичної комунікації здебільшого орієнтовані на вивчення політичних та соціальних відносин в межах концептуальної схеми: передавач повідомлення – реципієнт, в якій комунікація виглядає аналогією технологічного процесу.

Разом з тим, тенденцією сучасної політичної науки слід вважати повернення до нормативно-ціннісних засад політичного життя, в цій ситуації поєднання аспектів політичних цінностей та процесів сучасної політичної комунікації, орієнтованої на маркетингову модель, є надзвичайно актуальною проблемою. Її сутність полягає в тому, що поширення демократичних цінностей, таких як права людини, можливість вільної політичної участі та вільної політичної ініціативи є основою демократичного суспільства. З іншого боку, на основі технологій і зв'язків із громадськістю та інструментального впливу на суспільну свідомість ці цінності втрачають свій зміст та позитивне значення.

Теоретичною основою роботи служать праці вітчизняних і закордонних дослідників механізмів маніпуляції політичними цінностями в електоральних процесах: А. Цуладзе, Р. Борецький, Е. Кассіерер, В. Євстаф'єв, С. Лісовський. Політичне маніпулювання, відповідно до робіт цих авторів – це приховане управління політичною свідомістю та поведінкою людей з метою примусити їх діяти або не діяти в інтересах маніпуляторів [1], нав'язування волі маніпулятора тому, ким маніпулюють, у формі прихованого впливу [2]. Звичайно поняттю маніпуляції надається негативний відтінок [3]. Дослідження механізмів і масштабів маніпуляцій в області політичних цінностей дозволяє сказати впевнено: маніпулювання в його сучасній формі обмежує дієву участь громадян у прийнятті політичних рішень [4]. Метою роботи є дослідження демократичних цінностей та засобів політичної маніпуляції в сучасному перехідному суспільстві в умовах кризи демократії.

Основний зміст статті. Дослідження сучасного стану демократичних цінностей в їх співвіднесенні з практикою політичної комунікації розпочинаються, зазвичай, із стану політичної культури та її зв'язку з соціальними економічними процесами. Зокрема, як зазначив відомий російський дослідник Т. Му-сієнко, «вихід мікрополітики на системне дослідження політичної культури і системи цінностей як певної цілісності, так чи інакше, поставив як значиме дослідницьке завдання вивчення процесуальних аспектів системи цінностей, а саме, проблему зміни цінностей. Дана проблематика також розробляється на фундаментальній базі теорій соціально-економічного зростання і розвитку, зокрема теорії модернізації, у межах якої акцентуються проблеми зв'язку процесу зміни суспільної системи цінностей із процесами соціального й економічного розвитку. Якщо дослідження демократичних і традиційних цінностей організовано в межах відносного домінування соціологічної і психологічної наукових шкіл у мікрополітиці та здійснюється на базі теоретичної моделі політичної культури, то системне дослідження процесу зміни цінностей приводить до посилення впливу економічної наукової школи і дещо більшому проникненню в межах концептуального синтезу ідей, структур і методологічних теорій раціонального вибору» [5, с. 36].

Разом з тим, осмислення оптимального стану політичної культури в сучасних умовах тісно пов'язане з проблемами розвитку сучасної демократії. Два полюси у системах демократії: представницька та пряма демократія сьогодні виступають найбільш прямими альтернативами. Дотичні цінності демократії, які пов'язані з цими двома моделями, і є основними цінностями, які відповідають сучасному стану демократичного суспільства.

Ліберальна демократія в сучасний період є різновидом представницької демократії, який викликає критику з боку прихильників прямої демократії. Вони стверджують, що в представницькій демократії влада більшості має вираз досить рідко – у моменти виборів і референдумів. Реальна ж влада зосереджена в руках невеликої групи представників. З цього погляду (В. Лимарев), ліберальна демократія ближче до олігархії [6], у той час як розвиток технологій, зростання освіченості людей і підвищення їх залученості в життя суспільства створюють передумови для передачі дедалі більшого обсягу владних повноважень безпосередньо народу.

При осмисленні проблеми поширення та укорінення демократичних цінностей в умовах транзитивних держав необхідно враховувати, що незабороненість певних дій в умовах демократичної системи означає те, що політичні суб'єкти можуть їх використовувати навіть якщо ці дії не є бездоганними з моральної точки зору.

Прагнучи втримати владу, обрані представники в першу чергу стурбовані заходами, які дозволять їм зберегти позитивний імідж в очах виборців на наступних виборах. Тому вони надають перевагу таким рішенням, які принесуть політичні дивіденди вже найближчими місяцями і роками, за рахунок малопопулярних рішень, ефект яких виявиться лише через кілька років. Однак, на нашу думку, виглядає сумнівним, чи є даний недолік дійсно недоліком, тому що побудова довгострокових прогнозів для суспільства є складною діяльністю, і тому акцент на короткострокових цілях може виявитися більш ефективним.

Висування на перший план негативних сторін функціонування демократичної політичної системи знаходить відображення у громадській думці. Тривале поширення подібних цінностей веде до утворення стійкого упередженого ставлення до можливостей побудови такої демократичної моделі, яка б відстоювала інтереси більшої частини верств населення.

З 2006 року кількість прихильників демократичного ладу в Україні зменшилася на 20%, свідчать дані соціологічних опитувань [7].

Експерти вважають, що українці ще не навчилися розпізнавати демократичні цінності. Значною мірою тому, що політики часто маніпулюють цим поняттям.

Умови сучасної України дозволяють вченим стверджувати про те, що в країні наявні певні базові засади демократії, які потребують значного удосконалення за рахунок саме поширення громадянської підтримки широких верств населення. «Ситуація з демократією в нас зараз десь на роздоріжжі, але те, що ми маємо дуже чітко виражену перспективу втрати демократичних завоювань і повернення в режим так званої керованої демократії, це заперечувати ніхто не може. Тому Україна так легко втрачає те, що вчора здавалося вже навіки завойованим» – відзначив директор інституту філософії імені Григорія Сковороди Мирослав Попович [7]. На його думку, за 19 років незалежності в Україні дійсно почали вимальовуватися перші ознаки становлення демократичного суспільства. Однак сам процес демократизації розвивається дуже повільно.

Одним з найбільш поширених свідчень демократії в Україні є можливість проведення конкурентних та вільних виборів. Проте вибори, як цінність, дедалі більше нівелюються, даючи основу для тверджень про мале значення голосу кожного окремого громадянина.

Загальне голосування – це, на думку деяких російських аналітиків, винахід західних олігархів, ціль якого гарантувати, що виборці будуть у загальній масі голосувати як потрібно [6].

Падіння рейтингу демократичних цінностей спостерігається не тільки в сучасній Україні, але і в цілому світі. Глобальна антитерористична боротьба та правові обмеження, пов'язані з нею, ведуть до зниження рівня відстоювання

прав та свобод громадян навіть у сталих демократіях, що поширює розчарування на широкі верстви населення, стверджуючи громадську думку щодо контролю влади над населенням, яке не мотивується правовими нормами.

В останні 7 – 8 років у світі спостерігається тенденція прямого й відкритого порушення основних демократичних принципів. Насамперед, це пов'язане зі скороченням політичних прав громадян і встановленням прямого контролю над поведінкою населення з боку розвідувального співтовариства США та НАТО в рамках глобальних антитерористичних стратегій.

До об'єктивних даних щодо рівня демократизації кожної з країн можна віднести також рейтинги міжнародних громадських організацій.

За результатами рейтингу Nations in Transit -2007, які наводить Ю. Гречка, проведеного Freedom House, в Україні найвищий рівень розвитку демократії серед країн СНД. Україна має рейтинг 4.25 за шкалою від 7 (стійкий авторитарний режим) до 1 (стійкий демократичний режим). Розглянемо критерії, за якими складається вищезгаданий рейтинг, і відповідні оцінки, які одержала Україна (також за шкалою від 1 до 7):

«Виборчий процес – 3;

Цивільне суспільство – 2.75;

Незалежні ЗМІ – 3.75;

Демократичне керування на національному рівні – 4.75;

Демократичне керування на місцевому рівні – 5.25;

Незалежність судової галузі влади – 4.50;

Рівень корупції – 5.75» [9].

Відповідно до наведених показників, основними досягненнями України можна вважати розвиток таких демократичних інститутів, як громадянське суспільство, свобода слова та виборчий процес. Причому показники розвитку громадянського суспільства та незалежності ЗМІ демонструють постійну позитивну динаміку зі значним поліпшенням у порівнянні з 2000 р., у той час як показник демократичності виборчого процесу відчуває значні коливання і поступово поліпшується, уже починаючи з 2005 р.

Віднесення України до спільноти демократичних країн є ознакою певного поступу українського суспільства. Разом з тим, показники не завжди є об'єктивними, та не завжди відображають мінливість у ставленні населення до демократичних інститутів.

По іншому рейтингу Freedom House, Freedom in the World-2008, що проводився за двома критеріями: політичні права і громадянські свободи, Україна єдина серед країн СНД була віднесена до «вільних» країн. За шкалою виміру від 7 (найнижчий рівень свободи) до 1 (вищий рівень свободи) вона одержала оцінку «3» за рівнем захисту політичних прав і «2» – за рівнем громадянських свобод [9].

Формальні оцінки демократичного поступу в пострадянських країнах не розкривають сутності соціально-політичних перетворень та впливу негативних соціальних явищ на розвиток державної структури.

Дійсно, серед країн СНД Україна справедливо визнана найбільш демократичною, її успіхи щодо демократизації суспільства безсумнівні, але вже на сучасному етапі є прояви побічних наслідків демократії.

Політична ситуація і дотепер залишається в стані «стабільної нестабільності», політична криза стала нормальним явищем для українського суспільства, що, у свою чергу, впливає на рівень економічного росту й гальмує розвиток економіки України.

Велику роль у об'єктивній оцінці стану демократичних цінностей у сучасному світі дає врахування соціокультурної орієнтації того чи іншого суспільства. Тому позиція рейтингів, які висувуються міжнародними громадянськими організаціями, іноді не повністю відбиває особливості національної думки щодо цінностей демократії.

Небачений розвиток корупції у всіх галузях влади властивий для всіх країн СНД, не залишив він осторонь й Україну. Політолог Д. Ледерман та його співавтори визнають, що розвиток ринкових відносин супроводжується процесом «стихійної демократизації» корупції [8]. Сам факт корумпованості держави вже суперечить демократії у ціннісному вимірі.

Чинником, який ускладнює поширення та укорінення демократичних та громадських цінностей, є технологічна побудова політичної комунікації. Основним чинником розвитку засобів політичної комунікації стає політична маніпуляція, яка викривлює зміст повідомлень та дискредитує ідею свободи думки.

Для всякого маніпулювання характерна певна закритість, ілюзія, невидимий механізм, психологічний вплив на свідомість із метою формування тих або інших переконань або переваг.

Політична маніпуляція в системі політичної комунікації посідає центральне місце та є системообумовлюючим чинником, оскільки всі заходи політичної комунікації, які розгортаються суб'єктами політики, мають цілеспрямований характер. При цьому основною мотивацією постановки мети є досягнення результату у виборчих та політичних компаніях, який не стосується добробуту громадян та розвитку держави, а переслідує вузькі корпоративні цілі.

Успіх маніпуляції гарантований, коли об'єкт маніпуляції вірить, що все, що відбувається, є природним і неминучим. Для маніпуляції потрібна фальшива дійсність, у якій її присутність не буде відчуватися.

Під пропагандистською маніпуляцією варто розуміти послідовно і цілеспрямовано здійснюване управління масовою свідомістю (а через нього, у результаті – і поведінкою), звернене переважно до ірраціональної сфери сприйняття, яке опирається на навіювання і ставить своїм завданням запобігання соціальних конфліктів.

Політичне маніпулювання, згідно з російським вченим В. Амеліним, припускає наступні операції:

«1. впровадження до суспільної свідомості під виглядом об'єктивної інформації бажаного для певної групи змісту;

2. вплив на болючі вузли суспільної свідомості, які збуджують страх, тривогу, ненависть і т. ін.;

3. реалізація декларованих і прихованих задумів, досягнення яких маніпулятор пов'язує з підтримкою громадською думкою своєї позиції» [10, с. 37].

Отже, аналіз теоретичного осмислення стану демократичних цінностей та емпіричних даних свідчить про те, що об'єктивні знання в цій сфері добуваються на основі синтезу гіпотетико-дедуктивного та індуктивного методів. При цьому збирання інформації іноді перебуває під впливом соціально-культурних чинників.

Висновки. Особливістю трансляції демократичних цінностей сучасними засобами політичної комунікації є, по-перше, спрощення та примітивізація, поміщення демократичних цінностей у невластиві культурні контексти є основою для профанізації основних ідей демократичної традиції. В умовах важкої політичної конкуренції засоби масової інформації постійно демонструють негативні риси демократичної системи, що є основою для дискредитації демократичних цінностей на основі протиріччя між політичною реальністю та недійсними повідомленнями про неї. За таких умов недовіра громадян до таких концептів, як забезпечення прав людини, свобода думки, зібрань та рівного доступу до влади, втрачають свій позитивний сенс.

В умовах сталої стабільної демократії звернення до демократичних цінностей та висвітлення негативних сторін демократії нейтралізується давньою традицією політичних практик та політичної поведінки. В умовах трансформаційної демократії її формальний декларативний зміст не відповідає реальним практикам політичного життя. Крім того, маніпулятивна складова маркетингових паблік рілейшнз робить особливо конфліктним протиставлення реальності та повідомлень про неї. Тому демократія та пов'язані з нею цінності втрачають свій сенс для більшості громадян і виступають абстракцією, яка не має зв'язку з реальним життям.

Технологічна побудова політичної комунікації ставить реципієнта у ситуацію відсутності вибору та позитивної альтернативи. Тому елемент змагальності та рівного доступу як демократичної цінності ставиться під сумнів у свідомості громадян. Конфліктна поведінка політичних сил і деяких їх представників підживлює негативне сприйняття демократичної політики, тому не відбувається глибинне закріплення цінностей демократії у свідомості окремих індивідів, груп населення та суспільства в цілому.

Таким чином, у трансформаційних суспільствах відбувається протиставлення демократичних та ринкових цінностей, тоді як у сталих розвинених державах ці

групи цінностей є органічно поєднаними. Таким чином, руйнується смисловий ланцюг оптимального співвідношення демократичного політичного управління та ринкової економіки. В цілому ця ситуація заперечує можливість формування адекватної для позитивних демократичних змін етнічної ментальності.

Бібліографічні посилання

1. **Амелин В.** Социология политики / В. Амелин. – М.: Просвещение, 1992. – 274 с.
2. **Борецкий Р.** В бермудском треугольнике ТВ / Р. Борецкий. – М.: Мысль, 1998. – 234 с.
3. **Гречка Ю.** Критический взгляд на демократию / Ю. Гречка. – Режим доступа: http://www.my-works.org/text_36059.html
4. За чотири роки в Україні на 20% зменшилось сторонників демократії. – Режим доступа: <http://ru.tsn.ua/ukrayina/za-chetyre-goda-v-ukraine-na-20-umenshilos-storonnikov-demokratii.html>
5. **Кассирер Э.** Техника современных политических мифов / Э. Кассирер // Вестник МГУ. Сер. 7. – 1990. – № 2. – С. 30–35.
6. **Лимарев В. Н.** Существуют ли демократические ценности? / В. Н. Лимарев. – Режим доступа: <http://www.guru4.narod.ru/dim.htm>
7. **Лисовский С.** Избирательные технологии: история, теория, практика / С. Лисовский, В. Евстафьев. – М.: Центрполиграф, 2000. – 320 с.
8. **Мусиенко Т.** Демократические и религиозные ценности: проблемы конфликтности и нетолерантности / Т. Мусиенко // Религия и гражданское общество: проблема толерантности. Материалы «круглого стола» (16 ноября 2002 г.). – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 27–36.
9. **Цуладзе А.** Политические манипуляции, или покорение толпы / А. Цуладзе. – М.: Знание, 2005. – 146 с.
10. **Lederman D.** Accountability and Corruption: Political Institutions Matter/ D. Lederman, N. Loaza, R. R. Soares // World Bank Policy Research Working Papers. – 2001. – No. 2708. – P. 345–367.

Надійшла до редколегії 12.02.2012

УДК 323.28

Ю. В. Кравченко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ТРАНСФОРМАЦІЯ КРИТЕРІЇВ ЕТИЧНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ МАСОВОГО ПОЛІТИЧНОГО НАСИЛЛЯ

Досліджено специфіку змістовної трансформації критеріїв етичного виправдання політичного насилля. Розглянуто особливості використання моралі та політичної етики в авторитарних та тоталітарних режимах.

Ключові слова: політичне насилля, репресії, обґрунтування, політична етика.

Исследована специфика содержательной трансформации критериев этического оправдания политического насилия. Рассмотрены особенности использования морали и политической этики в авторитарных и тоталитарных режимах.

Ключевые слова: политическое насилие, репрессии, обоснование, политическая этика.

Investigated the specific content transformation criteria of ethical justification of political violence. The features of morality and political ethics in authoritarian and totalitarian regimes.

Keywords: political violence, repression, justification, political ethics.